

POARTA DE NORD A CETĂȚII ROMANO-BIZANTINE CARSIMUM

Constantin NICOLAE*

Cuvinte-cheie: Carsium, Hârșova, poarta de nord, vadul Dunării, turn formă de U, turnul T1, invazie vizigotă.

Keywords: Carsium, Hârșova, North Gate, the Danube ford, U shaped towers, tower T1, Visigoth invasion.

Rezumat: Poarta de nord a cetății Carsium a fost descoperită, întâmplător, în anul 2009, pe strada Unirii din Hârșova. Aceasta s-a construit în capătul de nord-vest al unei spinări calcaroase ce pornește, abrupt, de la Dunăre și înaintază spre interiorul așezării actuale (**Fig. 1**). A fost apărată de două turnuri în forma literei U. De aici se puteau supraveghea, foarte bine, dealurile învecinate, drumul de-a lungul limes-ului, și mai ales cel care ducea spre vadul de trecere a Dunării, aflat câțiva kilometri în aval. În cele șapte campanii desfășurate până acum a fost cercetat turnul T1 (din stânga pe direcția de intrare) și intrarea pe poartă. Turnul T2 se află sub trama stradală, imediat sub asfalt, iar curtile sunt suprapuse, spre sud-vest, de imobilele din cartier. Săpătura recentă a fost organizată astfel încât să permită, în cel mai scurt timp, obținerea datelor caracteristice ale obiectivului. Au fost trasate două secțiuni, S I pe direcția N-S, în lungime de 20 m, și S II pe direcția E-V, cu lungimea de 38 m. Din S II s-au deschis, spre nord, secțiunile secundare S1-7. Secțiunile mari (S I și S II) au lățimea de 3 m, iar cele mici de 2 m, cu matori între ele de 1 m (**Fig. 2**). Datele obținute până acum permit prezentarea trăsăturilor de bază ale porții, precum și încadrarea sa cronologică și tipologică, în comparație cu alte fortificații de pe linia Dunării. Turnul T1 (**Fig. 3, 4**) are dimensiunile interioare de 4, 04 m x 7, 80 m, iar grosimea zidurilor este de 2, 80 m. Înălțimea actuală la care se păstrează este de 2, 30 m. Paramentul exterior a fost demantelat puternic, așa că se mai păstrează doar un rând din piatră, la bază, și masa emplectonului, în sus. Construcția a fost realizată din piatră de calcar, cioplită sau șlefuită în forme tipice, regulate. Mortarul utilizat a avut în compoziție nisip, var și puțină cărămidă pisată. S-au mai observat, pe anumite segmente, două tipuri de mortare: unul cu cărămidă sfărâmată,

* Constantin NICOLAE: Muzeul „Carsium” Hârșova, str. Revoluției nr. 27, Hârșova 905400; e-mail: ct.nicolae@yahoo.com.

celălalt de culoare bej, identic cu altul descoperit în „cetate”. Spre intrarea pe poartă blocurile de calcar sunt de dimensiuni mai mari (1,02 x 0,40 x 0,70 m; 1,62 x 0,65 x 0,50 m). În rest, piatra este de dimensiuni medii și mici. În interiorul turnului s-a păstrat, parțial, un pavaj din cărămidă. Intrarea pe poartă se făcea printr-un prag compus din două piese în lungime de 1,67 m fiecare. Partea stângă se păstrează încă și are pe suprafața ei două alveolări, bine individualizate, destinate ghidării roților vehiculelor. Acestea ne arată că prin poartă puteau trece carele cu distanța dintre roți de 1,15 - 1,20 m sau de 1,50 m. Zidul din spatele intrării, pe stânga, are primul rând ridicat din blocuri mari de piatră (0,69 x 0,58 x 0,58 m; 1,75 x 0,59 x 0,54 m). Pavajul de aici se păstrează, în integralitate, numai pe partea stângă. Este făcut din dale de calcar, cu laturile aproximativ egale, de 1 m și grosimea de 0,30 m. Distanța dintre turnuri este de cca 5 m. Pavajul de la intrare a fost realizat din piatră mică și fragmente ceramice, legate cu pământ galben, compactate peste stânca naturală. În linii mari, stratigrafia este similară în toate punctele cercetate (Fig. 6-9). Sub nivelul de depuneri moderne, se întâlnește un nivel de locuire otomană, reprezentat printr-o lentilă de lut galben de pe care s-au recuperat fragmente ceramice specifice și câteva pipe. Mai jos se găsesc nivelele de demolare ale zidurilor. Primul, de sus, aparține intervenției din momentul construirii incintei otomane și a bastionului din colțul de nord-est, care trece la câțiva metri spre est de T1 (această intervenție poate explica afectarea totală a curtinei de nord-est, care cade sub intersecția străzilor Carsium și Unirii); al doilea nivel este legat de distrugerea cetății din antichitate și refacerea ei pe alt amplasament. Cu acest prilej apare ultimul nivel - practic o nivelare masivă cu materiale amestecate, rulate, cel din interiorul fortificației, peste resturile porții. Poarta cetății Carsium se încadrează în tipologia fortificațiilor dunărene, specifică secolelor IV-VI, cu turnuri în formă de U. Astfel de situații se înregistrează la Novae, Castrum Novae, Abritus, Tropaeum Traiani, Halmyris, Dinogetia, Ibida, Troesmis. Datele actuale plasează construcția porții la sfârșitul sec. III și începutul secolului al IV-lea, cu o reparație majoră, poate, în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Cel mai probabil, în secolul al V-lea, după cum indică lipsa materialul numismatic, aceasta nu a mai funcționat. La începutul acestui secol cetatea Carsium a fost stăpânită de huni. Recenta descoperire și anumite indicii topografice ne sugerează, în această fază, imaginea unei fortificații cu suprafața de aproximativ 4,5-6 ha. Cea mai mare parte din aceasta se află sub orașul actual, în perimetrul mărginit la vest și est de străzile Alexandru cel Bun și Danubiu.

Abstract: The Northern Gate of Carsium fortress was discovered by chance, on Unirii Street in Hârșova. It was built on top of the North-Eastern end of a limestone cliff, which starts abruptly from the Danube, continuing through the nowadays settlement (Fig. 1). It was protected by two U shaped towers. They provided a great viewpoint over the neighboring hills, the limes road and especially over the road passing through the Danube ford, situated only a few kilometers downstream. During the seven archaeological campaigns carried out so far, tower T1 (to the left of the entrance) and the entrance were researched. Tower T2 is under the nowadays street network, immediately under the asphalt. To the South-West the corresponding fortification walls are overlapped by modern apartment buildings.

The recent excavation was organized in such a way that it facilitated immediate results. Two trenches were drawn: SI - 20 m long and oriented N-S and SII - 38 m long and oriented E-W. Secondary sections S1 - 7 were excavated to the North of SII. SI and

SII are 3 m wide, while the secondary ones are 2 m wide, separated by 1 m wide witness walls (Fig. 2). The data obtained until now enable the presentation of the gate main features, as well as its chronology and typology, compared with other fortifications along the Danube. Tower T1 (Fig. 3, 4) is 4.04 m x 7.80 m inside and the walls are 2.80 m thick. The present preserved height is 2.30 m. The outside face was largely destroyed, so only a row of slabs at the base and the filling mass upwards are preserved. The building took place with limestone blocks, carved or filed in typical, regular shapes. The mortar used is composed of sand, lime and a small amount of pounded brick. Other two types of mortar were noticed in certain segments: one with smashed brick, the other one grey colored, identical with one discovered in the „fortress”. Towards the gate entrance the limestone blocks are larger (1.02 x 0.40 x 0.70 m; 1.62 x 0.65 x 0.50 m). Otherwise the stones have medium and small sizes. A brick pavement is partly preserved inside the tower. The entrance threshold of the gate consisted of two pieces, each 1.67 m long. The left part is still preserved and shows two well individualized alveoli on its surface, dedicated to guiding vehicles wheels. This shows that carts with distance between wheels of 1.15 – 1.20 m or 1.50 m could pass the gate. The wall behind the entrance, on the left, has the first basement row built with large stone blocks (0.69 x 0.58 x 0.58; 1.75 x 0.59 x 0.54 m). The pavement is entirely preserved here only on its left side. It is made of limestone slabs with almost equal 1 m long sides and 0.30 m thickness. The distance between the towers is of about 5 m. The pavement at the entrance was made of little stones and ceramics fragments bound with yellow earth and compacted above the natural rock. Generally stratigraphy is similar for all researched locations (Fig. 6-9). Under the modern deposits level there is a level of Ottoman settlement, represented by a lens of yellow clay, from which specific ceramics fragments and some tobacco pipes were recovered. Underneath there are the walls demolishing levels. The first, upper one, belongs to the intervention moment when the Ottoman precincts and the North-East corner bastion were built and which passed at a couple of meters East of T1 (this intervention can explain the complete destruction of the North-East precincts, falling under the crossroads of streets Carsium and Unirii); the second level is linked to the destruction of the fortress in ancient times and its rebuilding at another emplacement. On this occasion the last level appears – practically a massive levelling with mixed, rolled materials, the ones from inside the fortress over the remnants of the gate. The gate of Carsium fortress fits in the typology of Danube fortifications, specific for the 4th - 6th centuries, with U shaped towers. Such situations were registered at Novae, Castrum Novae, Abritus, Tropaeum Traiani, Halmyris, Dinogetia, Ibida, Troesmis. According to the data we dispose of at present the building of the gate can be placed at the end of the 3rd and the beginning of the 4th century, with a maybe major repair in the second half of the 4th century. Most probably it was not in use any more in the 5th century, as the lack of coinage materials indicates. Carsium fortress was ruled at the beginning of this century by the Huns. Latest discoveries and certain topographic elements suggest a fortification image with a surface of about 4.5 – 6 ha for this phase. Most of it lies under nowadays city, inside the area limited at the East and West respectively by Alexandru cel Bun and Danubiu streets.

Poarta de nord a cetății romano-bizantine Carsium a fost descoperită întâmplător, în anul 2009, pe strada Unirii din Hârșova¹. În perimetrul cuprins între străzile Carsium și Unirii s-au efectuat cercetări preventive în anul 1988 și 1989. Cu acest prilej au fost identificate mai multe resturi de ziduri fără a se putea stabili cu exactitate natura descoperirilor².

Obiectivul se află pe o culme stâncoasă, acoperită de-a lungul timpului de nivelările antice sau medievale, la nord de „cetate” și la peste 300 m de malul Dunării, spre interiorul orașului de astăzi³ (**Fig. 1**). Cum indică topografia actuală, din acest punct se deschidea o largă perspectivă către toate dealurile din împrejurimi, unde se aflau, cu siguranță, turnuri de pază și control. Orientarea porții, către nord/nord-vest, ține cont de direcția vadului Dunării din apropierea localității și de drumul care trece printr-o șa mărginită pe o parte și cealaltă de înălțimi domoale⁴. Astăzi poarta este traversată oblic de trama străzii Unirii. Turnul din stânga cade la nord de stradă; intrarea pe poartă și turnul din dreapta se află sub stradă, iar pe curtea vestică s-a construit din vechime un imobil de locuit. Zidul are traseul, cel mai probabil, pe sub casele dinspre sud-vest. În cele șapte campanii întreprinse până acum s-a dezvelit în întregime turnul din stânga și frontul turnului din dreapta. Cercetarea credem că nu mai poate continua mult timp de acum încolo. Din aceste motive considerăm că este necesară publicarea rezultatelor obținute. Pe parcurs s-au prezentat ample rapoarte în *Cronica Cercetărilor Arheologice*.

Caracterul cercetării și spațiul disponibil au permis abordarea unei săpături ample, încă de la început, atât din punctul de vedere al forței de muncă, precum și ca suprafață. S-au trasat două secțiuni principale, SI de la nord la sud, în lungime de 20 m, și SII pe direcția est-vest, cu lungimea de 38 m. Din SII au pornit spre nord secțiunile de la S1 la S7. Lărgimea șanțurilor trasate a fost de 2 m cu murtori de 1 m (**Fig. 2**).

Cele șapte campanii de cercetare ale porții s-au desfășurat, până acum, în mod neuniform, din considerente de ordin financiar. Primele au fost cele mai consistente.

Astfel, în 2009 s-a pus în evidență obiectivul, s-au putut face măsurătorile preliminare pe turnul din stânga, pe direcția de intrare (T1), au fost realizate cele mai importante observații stratigrafice prin epuizarea stratului arheologic în SI, carourile (C) 3, 9-6; SII, C 9, 13-14⁵. Campania 2010⁶ s-a axat pe investigarea intrării pe poartă. În același timp au continuat observațiile privind tehnica de

¹ În Hârșova se executa, în anul 2009, un proiect de reabilitare a rețelelor de aducțiune și canalizare a apei. În timpul excavării șanțului pentru instalarea conductelor au fost intersectate resturile de ziduri ale turnurilor porții. Lucrarea a fost oprită și s-a trecut la cercetarea arheologică.

² CANTACUZINO 1992, p. 58-67.

³ Poate că aici se plasează resturile de „ziduri romane, cărămide romane, un stâlp miliar, pietre cu inscripții și monede romane” găsite de Pamfil Polonic, prin oraș. Vezi POLONIC Mss. 12, 1-2.

⁴ Pe dreapta și pe stânga sunt fortificații mici. După unele opinii, acestea ar fi de origine antică (vezi CRĂCIUN 2008, p. 61).

⁵ NICOLAE 2010, p. 71.

⁶ NICOLAE 2011, p. 52-53.

construcție și caracteristicile materialelor utilizate. În campania 2011⁷ a fost cercetat interiorul turnului T1 și s-au verificat datele tehnice înregistrate până la momentul respectiv. În campania următoare, din considerente de ordin financiar, porții de nord i-a fost acordat mai puțin timp, așa că cercetarea s-a rezumat doar la un sondaj în prima jumătate de sud a turnului⁸. În anul 2014⁹ campania a fost dedicată demontării martorilor dintre S1-S4. Cu acest prilej au continuat observațiile asupra caracteristicilor constructive ale turnului T1 și asupra pavajului dintre turnuri. În 2015 au fost epuizate secțiunile și s-au demontat martorii din frontul turnului T1 și s-au cercetat secțiunile S4 și S5, acțiune care a permis evidențierea turnului T2¹⁰. În anul 2016 s-a încheiat demontarea martorilor din fața turnului T1¹¹ și a fost degajat pământul scos de la începutul săpăturii.

Activitatea întreprinsă a permis obținerea de date și informații privind principalele caracteristici ale turnurilor.

Construcția este ridicată din piatră de calcar prinsă cu mortat din var, nisip și rare fragmente de cărămidă sfărâmată. Spre interior se utilizează piatra de talie mică, cu aspect bolovănos, cioplită sumar. La exteriorul turnurilor se mai păstrează doar primul rând din parament. Aici sunt blocuri din calcar, fasonate pe toate părțile, de dimensiuni diferite. Prezența în nivelul de demantelare a unui număr apreciabil de fragmente de cărămidă, cu mortar pe suprafață, indică existența unor asize regulate din piatră și cărămidă.

Turnul T1 (în stânga pe direcția de intrare, **Fig. 3, 4**) se păstrează cel mai bine și este poziționat, spre nord, în exteriorul străzii Unirii, fapt care a permis dezvoltarea cercetării acestuia. Dimensiunile interioare ale turnului sunt de 4,04 x 7,80 m. Grosimea zidurilor¹² este de cca 2,80 m. Înălțimea actuală este de 2,30 m. Piatra de parament păstrată are dimensiuni diferite. La intrarea pe poartă se utilizează blocuri mari cu dimensiunile de 1,30 x 0,65 m; 1,02 x 0,40 x 0,70 m; 1,62 x 0,65 x 0,50 m, ca și în frontul turnului (1,12 x 0,30 m; 0,74 x 0,32 m; 0,70 x 0,40 m). În rest, se utilizează piatră mai mică (0,50 x 0,42; 0,41 x 0,35; 0,53 x 0,28; 0,38 x 0,36; 0,52 x 0,38; 0,86 x 0,35; 0,68 x 0,41; 0,53 x 0,37; 0,55 x 0,36; 0,39 x 0,41; 0,71 x 0,40; 0,50 x 0,30 m). În interiorul turnului s-a evidențiat un pavaj din cărămidă, păstrat parțial, peste care s-a depus o mare cantitate de arsură și cenușă. Culoarea deschisă și consistența cenușii sugerează arderea unei mase lemnoase de esență slabă. Spre pereții turnului a fost identificat un nivel neuniform de pământ, ars secundar, cu aspect poros de chirpic. Nu este exclus ca acesta să provină de la o amenajare interioară, poate chiar pentru susținerea platformei turnului, distrusă în urma unui incendiu puternic. Cărămizile pavajului, cu dimensiuni aproximativ egale (0,38 x 0,31 x 0,04 m), au pe suprafață diferite ornamente liniare. Multe păstrează amprente copitelor de ovine. Cărămizile au fost așezate, în toate

⁷ NICOLAE 2012, p. 68.

⁸ NICOLAE 2013, p. 65.

⁹ NICOLAE 2015, p. 76.

¹⁰ NICOLAE 2016, p. 35-36.

¹¹ NICOLAE 2017, p. 63.

¹² Destul de greu de stabilit cu exactitate în condițiile în care paramenul exterior a fost demantelat. La fiecare măsurătoare, așa cum rezultă din rapoartele anuale, în funcție de punctele de referință, datele diferă ± câțiva centimetri.

cazurile, cu fața în jos. Dintre fragmentele recuperate din arsura de pe pavaj se remarcă și câteva olane, utilizate probabil, la acoperișul turnului. O caracteristică constructivă ce atrage atenția în mod deosebit este faptul că plinta fundației turnului de pe curtină este cu 0,55 m mai jos față de cea de pe laturi. Intrarea în turn a fost afectată total de șanțul unei conducte din fontă destinate aducțiunii apei, instalată în urmă cu mai multe decenii, așa că astăzi nu se mai păstrează.

Din turnul T2 este vizibil doar frontul acestuia. Cea mai mare parte a lui se află sub carosabilul străzii Unirii. S-a evidențiat faptul că acesta a fost distrus, mult mai mult decât T1, la partea spre intrarea pe poartă. Aici paramentul a fost demantelat până la amprenta de mortar de pe stâncă. Din dărămături a fost scoasă piatră de construcție de formă ușor conică, cioplită sumar spre exterior (dimensiuni 0,27 x 0,30 x 0,20 m; 0,24 x 0,40 x 0,12; 0,24 x 0,27 x 0,17; 0,43 x 0,30 x 0,28; 0,35 x 0,36 x 0,30; 0,40 x 0,23 x 0,10; 0,36 x 0,27 x 0,20; 0,27 x 0,33 x 0,24; 0,32 x 0,20 x 0,20; 0,30 x 0,27 x 0,25 m). Câteva poartă caracteristicile calcarului din Dealul Băroii (cu oxid de fier pe suprafață) aflat la vest de fortificație.

Intrarea pe poartă se făcea printr-un prag din două piese dispuse liniar (**Fig. 5**). Se păstrează numai placa de pe partea stângă, pe direcția de intrare. Pe dreapta se poate reconstitui numai după amprenta lasată în mortar. Lărgimea totală a porții este cuprinsă între 3,30-3,40 m. Pragul păstrat, cu lungime de 1,67 m și grosime variabilă (max. 0,37 m), prezintă două alveolări largi, făcute de meșterul pietrar. Nu se văd urmele specifice carelor, așa cum se întâmplă în cazul altor fortificații. Presupunând că partea lipsă avea aceleași dimensiuni și caracteristici, ca cea de pe partea stângă, cum ar fi firesc, înseamnă că intrarea era destinată vehiculelor cu distanța între roți minimă de 1,15-1,20 m și maximă de 1,50 m. Pragurile sunt așezate ușor asimetric față de fundamentul din piatră mică, bolovănoasă, prinsă cu un mortar diferit de cel utilizat în ridicarea turnurilor. Pe stânga se păstrează doar prima piesă din ușorul porții alcătuită din două blocuri de calcar, fiecare cu dimensiunile de 0,76 x 0,55 x 0,51 m, care închid, prin alăturare, un lăcaș mai îngust spre exterior, cu dimensiunile de 0,18 x 0,15 m. Primul parament al zidului, în spatele intrării, este format din blocuri de piatră de dimensiuni apreciabile (0,69 x 0,58 x 0,58 m și 1,75 x 0,59 x 0,54 m). Pe cel mai mare se păstrează două orificii care serveau, cel mai probabil, sistemului de închidere al porții. Pavajul interior a fost realizat din blocuri mari de calcar cu dimensiunile maxime de 1 x 1 m și grosimea de 0,30 m. Spre T2 pavajul lipsește. Dacă pragul păstrat are suprafața netedă și lucioasă, ceea ce poate indica o intensă circulație pietonală, în raport cu acesta, pe piatra pavajului din spate se disting încă urmele prelucrării. Diferența, atât de vizibilă, indică cu siguranță o refacere.

În fața porții, între turnuri, deschiderea depășește 5 m. Deoarece întreaga construcție s-a ridicat direct pe stâncă, pentru omogenizarea denivelărilor s-a utilizat un pavaj ușor din piatră mică și fragmente ceramice prinse bine cu pământ galben. Lipit de turnul T1, s-a ridicat, la un moment dat, din considerente ușor de înțeles, un zid a cărui rol a fost să îngusteze accesul pe poartă.

Stratigrafia obiectivului este relativ simplă. În T1, SII - C8 a fost surprinsă depunerea straturilor arheologice, și caracteristicile fundației construcției, de la stâncă până la nivelul actual. După cum se poate constata (**Fig. 6**) zidul turnului (1) prezintă la interior două tălpi de fundare, dintre care cea mai joasă corespunde

cu cea a curții. Asta se poate întâmpla atunci când are loc o reconstrucție sau o refacere majoră. În acest sens, stratigrafia secțiunii este clară. Sub nivelul de pavaj (5) se află un pat de pietriș cu mortar (6) sub care se mai păstrează un nivel subțire de cenușă și arsură (7). Este de presupus că existența arsurii sub pavaj se leagă de o fază anterioară de distrugere urmată de refacerea turnului, aspect pentru care pledează și configurația fundației, cum s-a văzut mai sus. Deasupra pavajului (5) se află nivelul de distrugere al turnului (4).

În exteriorul turnului, în aceeași secțiune, carourile 9-10, stratigrafia este relevantă pentru întreaga construcție (Fig. 7). În afara zidului și a paramentului (1, 13) se configurează primul nivel de distrugere (11) deasupra căruia se suprapune pământul compactat și închis la culoare cu resturi ceramice romano-bizantine (8) care a fost împins aici atunci când întreaga zonă a fost integrată într-o altă structură defensivă, cel mai probabil în perioada otomană. Deasupra este o groapă cu materiale din epocă (7), dar și podeaua lutuită a unei locuințe turcești de unde au fost recoltate fragmente de vase din ceramică și pipe (5). Piatra și mortarul de deasupra (2, 4) precum și nivelul de piatră, arsură și urme de mortar (3) sunt legate de intervențiile ulterioare (secolele XIX-XX).

În frontul turnului se păstrează urmele unei intervenții făcută acum trei decenii¹³ (Fig. 8). Depunerile din fața zidului, care se încadrează în caracteristicile stratigrafice prezentate mai sus, au fost înlăturate prin intervenția mecanică, încă de atunci.

În fine, o scurtă privire asupra stratigrafiei dintre cele două turnuri, în SI, carourile 5-9, nu aduce elemente noi din acest punct de vedere (Fig. 9), dar confirmă cele constatate până acum. Pavajul (10) coboară spre nord; aproape de T1 iese la lumină restul de zid care micșorează intrarea pe poartă (9); nivelarea cu pământ, piatră, mortar, fragmente de cărămidă și ceramică din epoca romano-bizantină care se deschide în fața resturilor zidurilor (4) este consistentă și alternează pe alocuri cu pelicule subțiri din pământ galben (7) sau pământ castaniu deschis. Deasupra se așează nivelul de demantelare (3, 4) perforat de o groapă contemporană (2). În caroul 9 se intersectează șanțul săpăturii făcute de Gh. Cantacuzino, umplut de locuitorii din zonă cu deșeuri casnice (11).

Materialul numismatic descoperit în timpul săpăturilor numără peste 80 de piese și contribuie major la datarea porții. Cele mai timpurii monede sunt două exemplare din timpul împăraților Aurelianus și Probus. Majoritatea covârșitoare a pieselor se încadrează în circulația monetară tipică din secolul al IV-lea. Dat fiind starea precară de conservare unele nu pot fi datate strict și se înscriu în tipologia secolele IV-V. Faptul că nicio piesă dintre cele lizibile nu ajunge în secolul al V-lea ne îndeamnă la prudență în a urca spre această limită data la care poarta își încetează funcționalitatea.

Poarta cetății Carsium se încadrează într-o tipologie mai largă, specifică secolelor IV-VI, în sistemul defensiv dunărean, în condițiile gravelor probleme pe

¹³ Aici, în toamna anul 1987, s-a intervenit mecanic cu acordul autorităților locale pentru nivelarea depunerilor, în vederea deschiderii unui punct de colectare de deșeuri. Excavarea a ajuns până aproape de zid.

care autoritatea romană trebuia să le rezolve aici¹⁴. Forma turnurilor își găsește numeroase analogii în provinciile răsăritene.

Astfel, fortificația Novae I a fost refăcută în timpul lui Constantin cel Mare, iar turnurile de la *porta decumana*, prelungite, au forma literei U. Intrarea pe poartă a ajuns la 2,90 m¹⁵. La Castrum Novae (Cezava) la poarta de sud, prin refacerea din faza a V-a, turnurile patrulaterale au fost înlocuite cu turnuri în formă de U¹⁶. Forma porții se păstrează și în fazele VI și VII. Poarta de nord de la cetatea Abritus a fost întărită cu turnuri asemănătoare¹⁷. Turnul T6 (pe stânga pe direcția de intrare) are lungimea totală de 9,54 m și lățimea de 8,20 m. Porți cu turnuri identice s-au descoperit la Tropaeum Traiani, Halmyris, Dinogetia. La Tropaeum atât poarta de est (T22; T1) cât și cea de vest (T14; T15) au fost întărite cu turnuri în formă de U. Așa cum s-a constatat la T 22, de la poarta de est, zidul acestuia nu se întrețese cu incinta¹⁸. La poarta de vest distanța dintre turnuri este de 10,40 m, iar spațiul de intrare de 4,40 m. Interiorul turnurilor măsoară 9,40 x 5,60 m, iar grosimea zidului este de 2,80 m¹⁹. Situația arheologică înregistrată la Halmyris este caracteristică pentru întreaga perioadă a secolelor IV-VI din acest spațiu²⁰. Cum au relevat cercetările, refacerea de la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui următor reprezintă cea de-a 5-a etapă a existenței fortificației. Aceasta este refăcută în întregime și întărită cu 12 turnuri în formă de U. Poarta de nord a cetății a fost apărută, inițial, (la începutul secolului al II-lea p. Chr.) cu două turnuri rectangulare. În perioada împăraților Aurelian-Probus și Diocletian acestea au fost prelungite și transformate în turnuri în formă de U (T1 și T16). Inițial, în prima fază, intrarea pe poartă a fost de 3, 60 m. Acum a fost lărgită până la 5,75 - 5,77 m. Turnurile porții de sud (T2 și T3) de la Dinogetia au formă „semicirculară alungită” (probabil în formă de U). Caracteristica acesteia consta în faptul că a fost întărită cu un turn dreptunghiular interior, ambele sisteme funcționând simultan după cum se pare²¹. Și turnurile porților de la cetatea Ibida se încadrează în această tipologie. Observațiile făcute în urmă cu patru decenii, pe baza interpretării fotografiilor aeriene, nu au putut să confere date multe cu privire la acest aspect²², iar din recente săpături arheologice nu am reușit să identificăm prea multe date tehnice cu privire la cele trei porți (vest, T2-T3; est, T16-T17; nord T11-T12). Campania din anul 2008 a pus în lumină caracteristicile turnului T 10 pe curtea I, lângă poarta de nord. Acesta are dimensiunile

¹⁴ Pentru situația limesului dobrogean în cursul secolului al III-lea, vezi VULPE 1938, p. 262-276; VULPE & BARNEA 1968, p. 231-266; SUCEVEANU & BARNEA 1991, p. 204-208 ș.a.

¹⁵ PARNIŢKI-PUDELKO 1973, p. 297-314; ČIČIKOVA 1977, p. 277-282; IVANOV 1980, p. 217; BIERNACKA-LUBANSKA 1982, p. 161, fig. 101 faza I; 102 faza II; IVANOV 1998, p. 507.

¹⁶ VASIČ 1982-1983, fig. 8,9; VASIČ 1994-1995, p. 45.

¹⁷ IVANOV 1980, p. 43, fig. 30.

¹⁸ BARNEA *et al.* 1979, p. 55.

¹⁹ PÂRVAN 1912, p. 74-75.

²⁰ ZAHARIADE *et al.* 1987, p. 105; TOPOLEANU 2000, p. 38-39; ZAHARIADE 2000, p. 203-204.

²¹ ȘTEFAN *et al.* 1967, fig. 2, 4.

²² ȘTEFAN 1977, p. 12.

interioare 15 x 3 m²³. În mortarul plintei turnului s-a descoperit o monedă din secolul al IV-lea. Turnuri în formă de U întâlnim și la Troesmis, la cetatea de est²⁴.

Turnurile în forma de U sunt caracteristice perioadei secolelor IV-VI, însă nu în toate cazurile. La multe fortificații alternează turnurile rotunde, cu cele în formă de potcoavă și în formă de U²⁵, în timp ce la altele toate turnurile sunt în formă de U²⁶. Noile schimbări din arhitectura militară, începând cu sfârșitul secolului al III-lea, se observă cel mai bine în configurația turnurilor (turnuri de colț, de front sau de poartă). Începând de acum turnurile rectangulare încep să fie înlocuite cu cele circulare, în formă de U, de potcoavă, triunghiulare sau pentagonale²⁷. În primul rând, arhitectura defensivă se adaptează evoluției tehnicii militare. Vitruvius a atras atenția asupra faptului că turnurile dreptunghiulare pot fi mult mai ușor afectate de mașinile de asediu și susținea, de atunci, eficiența celor semicirculare, rotunde sau poligonale²⁸. Din aceste rațiuni, la unele fortificații fronturile cele mai expuse atacurilor încep să fie apărate cu turnuri din toate categoriile: turnuri de colț în formă de potcoavă, eficiente pentru apărarea curtinelor; turnuri patrulate externe (de tip „phrourion”) pentru utilizarea mașinilor de război, flancate de turnuri în formă de U care le asigurau cea mai bună apărare²⁹. Schimbările sunt imperios necesare pentru a face față presiunii puternice pe care o exercitau populațiile barbare asupra *limes*-ului.

Datele obținute prin recenta cercetare indică tipul de poartă al cetății Carsium. Pe partea stângă pe direcția de intrare, se mai păstrează, cum s-a arătat deja, numai primul rând de piatră care forma latura verticală a porții³⁰. Practic aceasta este ridicată din două blocuri calcaroase cu tăieturi în unghi aproape drept (închis cu câteva grade) zidite față în față, astfel încât stâlpul porții să cuprindă de sus în jos un lăcaș cu dimensiunile de 0,18 m x 0,15 m (puțin mai larg spre interior și mai îngust la exterior). Inițial³¹, am crezut că acesta este destinat stîlpului de lemn al porții. După cercetarea amănunțită a intrării, în campaniile care au urmat, analizând toate elementele și caracteristicile acestora, ținând cont și de descoperirile din alte fortificații din epoca romano-bizantină, ne-am dat seama că intrarea pe poarta de la Carsium a fost de tip „ghilotină” sau „cascadă” („fallgatter”). În stadiul actual al cercetării nu putem spune dacă această intrare era dublată, spre interior, de un turn patrulater, așa cum se întâlnește la Dinogetia sau Ulmetum³², ceea ce nu este exclus. În spatele intrării au

²³ IACOB 2009, p. 197.

²⁴ Fără să avem la dispoziție datele tehnice în lipsa unei cercetări asupra acestora, remarcăm doar că o recentă imagine a turnului T 4 de la Troesmis este asemănătoare cu turnul T 1 de la Carsium. Vezi ALEXANDRESCU 2016, fig. 8.

²⁵ BIERNACKA-LUBANSKA 1982, p. 151.

²⁶ Cum este cazul la cetatea Halmyris prezentată mai sus.

²⁷ SÂMPETRU 1994, p. 96.

²⁸ VITRUVIUS, *De architectura* (*Despre arhitectură*), trad. rom., p. 51.

²⁹ În Dobrogea astfel de sisteme de apărare se întâlnesc la Capidava, Ulmetum, Ibida, Troesmis, Tropaeum. Vezi APOSTOL 2012, p. 82-85.

³⁰ În limbajul popular s-a folosit termenul de „ușor” (de la ușă, poartă). Același termen îl folosește și Vasile Pârvan în descrierile porților de la Tropaeum sau Ulmetum.

³¹ NICOLAE 2010, p. 71.

³² ȘTEFAN *et al.* 1967, fig. 2, 4; PÂRVAN 1911, p. 525-526.

fost puse în evidență ziduri cu mortar diferit de cel al turnurilor, însă spațiul prea mic pe care s-a făcut săpătura nu a permis observații mai amănunțite. Oricum, datele obținute în actuala cercetare de la intrarea pe poartă, tipurile diferite de mortare întâlnite, indică faptul că aceasta a suferit o reparație majoră.

Deocamdată nu cunoaștem alte elemente de planimetrie ale fortificației de secolele IV-VI de la Carsium (**Fig. 10**). Încă nu suntem siguri dacă turnul descoperit în sectorul „incinte vest”, pe suprafața rezervată³³, are legătură cu această etapă a fortificației căreia îi corespunde poarta de care ne ocupăm în rândurile de față. Nu știm nici care sunt limitele spre est și vest ale fortificației, pentru că aici s-a dezvoltat orașul modern. La vest, pe strada Alexandru cel Bun, la „poalele cetății”, a fost identificat și cercetat un edificiu de epocă romană, în suprafață de cca 200 mp³⁴, reutilizat într-o anumită epocă ca terme. În apropiere de acest punct, o săpătură de salvare, la nord de strada Cetății a pus în evidență resturi de ziduri cu aceleași caracteristici³⁵. Am putea admite că toate acestea au făcut parte din cetate sau au aparținut așezării urbane dezvoltată în apropiere. Cu toate că nu avem prea multe date la dispoziție pentru a creiona dimensiunile cetății, putem apela la cele existente, cât și la elementele de topografie. Cum pe suprafața rezervată de la Dunăre a fost descoperit un edificiu contemporan cu obiectivul analizat de noi până acum, putem admite că cetatea, în această fază, se întindea până la abruptul stâncos, adică pe o lungime de peste 300 m. Dacă ne limităm doar la pintenul de stâncă alungit, de la sud-est către nord-vest, pe care ar fi fost construită fortificația, cuprins între străzile Danubiu spre est și Alexandru cel Bun spre vest, lățimea acesteia ar fi putut varia între 150 și 200 m. Prin urmare, datele ne oferă, deocamdată, imaginea unei fortificații cu suprafața minimă cuprinsă între 4,5 și 6 ha. În imediata apropiere a porții s-a descoperit restul unui turn de formă circulară³⁶, fără legătură cu prezentarea noastră de până acum. Acesta indică cu certitudine existența unei faze anterioare a cetății Carsium care se poate data, preliminar, în secolele II-III. Fortificația despre care vorbim acum, reconstruită la sfârșitul secolului al III-lea, reprezintă o nouă fază a cetății.

Reconstrucția cetății Carsium se încadrează în activitatea planificată de întărire a acestui segment de *limes*. Împărații perioadei au acordat o atenție deosebită regiunii. Așa se explică vizitarea fortificațiilor dunărene de către Iulian Apostatul, potrivit relatării lui Ammianus Marcellinus³⁷. Mai târziu, împăratul Diocletian întreprinde o incursiune pe linia Dunării de la Singidunum la Durostorum³⁸. Interesul administrației imperiale față de fortificația de la Carsium trebuie corelat cu miliarii descoperiți aici. Toate acestea fac dovada unui efort constructiv deosebit de intens³⁹.

³³ NICOLAE 2015-2016, p. 290-291 și fig. 14.

³⁴ DAMIAN & DAMIAN 1997, p. 232.

³⁵ Săpătura a fost făcută la intersecția străzilor Cetății și Alexandru cel Bun. Aceasta și cea din str. Călărași vor face obiectul unui viitor articol.

³⁶ CANTACUZINO 1992, fig. 1. Planul săpăturilor (S II-S V).

³⁷ SUCEVEANU & BARNEA 1991, p. 163.

³⁸ VELKOV, 1959, p. 25.

³⁹ NICOLAE & NICOLAE 2006, p. 281-282.

Nu știm ce eveniment a dus la încetarea funcționalității porții. Încă din prima campanie a fost pus în evidență un rest de zid, lipit de T1, care a micșorat sensibil distanța dintre turnuri. În lățime de 2,42 m și lungime de 2,80 m (a închis la jumătate distanța dintre turnuri), zidul a fost ridicat din piatră bolovănoasă spre interior și fasonată la exterior (0,66 x 0,27 x 0,44 m). Se păstrează astăzi pe înălțimea de 0,60-0,70 m. Mortarul este din nisip, var și multă cărămidă pisată, diferit de cel folosit la ridicarea turnurilor prezentate. În analiza noastră am găsit, în această epocă, și alte fortificații cu intrările micșorate sau chiar zidite⁴⁰.

Așa cum indică și materialul numismatic aceasta nu a depășit a doua jumătate a secolului al IV-lea. Cel mai probabil, marea invazie a vizigoților din anii 376-378, care au prădat regiunile dunărene împreună cu aliații lor (alanii, hunii, taifalii)⁴¹, a avut urmări dezastruoase și aici, cu atât mai mult cu cât la Carsium a funcționat un vad important de trecere a Dunării spre interiorul provinciei. Au urmat apoi atacurile repetate ale barbarilor până la sfârșitul secolului al IV-lea. La începutul secolului al V-lea, ca urmare a retragerii vizigoților, pericolul hun devine tot mai prezent. Noii veniți vor ocupa practic regiunile dunărene. Prin pacea din anul 434 fortăreața Karsos din Tracia, după toate probabilitățile chiar Carsium, rămâne în stăpânirea hunilor.

Cu siguranță, recenta descoperire ne sugerează, aici la Carsium, o fortificație care se încadrează în tipologia celor cunoscute de la Dunărea de Jos. Aceasta urmărește o curbă de nivel înaltă care sa-i asigure o bună vizibilitate în spațiul înconjurător, așa cum s-a întâmplat în toate cazurile în regiune⁴².

O fortificație puternică în acest loc se explică prin poziția strategică și valorificarea potențialului geografic deosebit de favorabil. Cetatea Carsium a jucat un rol important în sistemul defensiv de pe limesul dunărean. Aceasta asigură legătura cu cetatea Axiopolis, aflată la 50 km depărtare spre sud, iar spre nord cu cetatea Troesmis⁴³, aflată la 70 km distanță.

Descoperiri mai vechi dar și de dată mai recentă anticipau deja o fortificație puternică, însă necunoscută. Perimetrul din Dealul Cetății, destul de mic, unde s-a plasat, în mod eronat, decenii bune toată fortificația romană Carsium, nu lăsa loc să se întrevadă un astfel de obiectiv, așa că de fiecare dată descoperirile făcute erau puse sub semnul întrebării. Poarta de nord a cetății, la care se adaugă materialele tegulare publicate în primii ani ai actualei etape de cercetare⁴⁴, coroborate cu alte descoperiri mai vechi⁴⁵ dau pentru prima dată, în istoria limesului dunărean, imaginea reală a cetății Carsium.

⁴⁰ Vezi, spre exemplificare, Novae (IVANOV 1988, p. 509); Ulmetum (PÂRVAN 1911, p. 522); Tropaeum (BARNEA *et al.* 1979, p. 18).

⁴¹ VULPE & BARNEA 1968, p. 399-407.

⁴² FLORESCU 1972, p. 23-26; FLORESCU 1990, p. 123-124.

⁴³ BARNEA & ȘTEFAN 1974, p. 17-18. Autorii împart limesul dunărean în cinci segmente: I-Durostorum-Axiopolis; II-Axiopolis-Carsium; III-Carsium-Troesmis; IV-Troesmis-Noviodunum; V-Noviodunum-Marea Neagră.

⁴⁴ CHIRIAC, NICOLAE & TALMATCHI 1998, p. 139-162 pentru *Ala Flaviana*, *Legio I Italica* și *Classis Flavia Moesica*.

⁴⁵ PETOLESCU & POPOVICI 1989, p. 241-247 pentru *Legio I Iovia Scythica*; NICOLAE 1993, p. 224, 226 și NICOLAE 2010a, p. 233-234 pentru descoperirile din necropola romano-

Stadiul cercetării fortificației antice și perspectivele din acest punct de vedere sunt deosebit de complexe, merită multă atenție și un efort susținut, cu atât mai mult, cu cât cercetarea preventivă va juca un rol important. Noile date despre „cetatea Carsium”, total diferite de cele cunoscute până acum, în condițiile în care fortificația romană a fost „înghesuită” doar pe suprafața rezervată de la Dunăre, deschide calea unor discuții despre topografia antică, prilej cu care trebuie să se ia în calcul toate descoperirile din epocă de pe suprafața orașului actual⁴⁶.

În urma săpăturilor arheologice de la poarta cetății Carsium au fost scoase la lumină numeroase materiale arheologice⁴⁷. Toate sunt în stare fragmentată, amestecate, unele păstrează chiar urmele rulărilor succesive.

Materialele de construcție (cărămizi, țigle, olane) ocupă un loc important. Cu excepția pavajului din turnul T1 păstrat parțial în stare bună, restul s-a recuperat fragmentar. Doar câteva exemplare provenite din nivelurile de demantelare au fost recuperate aproape întregi. Celelalte au fost sparte din vechime și se prezintă sub formă de fragmente. Cărămizile poartă pe suprafața lor semne executate în pasta crudă. Pe suprafața uneia se văd chiar contururile unor animale executate cu oarecare stângăcie de artizan.

Fragmentele vaselor din ceramică formează majoritatea descoperirilor. Sunt și materiale mai timpurii (tip *terra sigillata* și ceramică cu barbotină) așa cum au mai fost descoperite în săpăturile mai vechi din așezarea de „La Moară” sau din „cetate”⁴⁸. Pentru perioada romană târzie se remarcă fragmentele ceramice stampate sau castroanele din pastă semifină și cu decor pe buză⁴⁹. „Vesela de bucătărie” împreună cu cea pentru băut sunt bine reprezentate. Din păcate s-au păstrat doar torți, buze și funduri de vase (căni, cănițe, oale)⁵⁰. Prezintă asemănări cu cele descoperite, în condiții stratigrafice deosebite, la Capidava⁵¹ sau Halmyris⁵². Cea mai reprezentată categorie ceramică de aici o reprezintă amforele. Torțile ocupă o pondere importantă. Descoperirile de la poarta de nord a cetății Carsium sunt asemănătoare cu cele întâlnite în arealul dunărean și pontic⁵³. Unele

bizantină I, cu mormintele celor două personaje cu funcții militare și administrative în această parte a limesului în secolul al IV-lea.

⁴⁶ Între acestea, un loc important îl ocupă o observație făcută de noi în anul 1988 la fundația blocului A 2 de pe strada Revoluției nr. 34. La 4-5 m adâncime a apărut un pavaj, pe direcția NV-SE, din piatră de dimensiune medie, prelucrată, cu formă aparent egală (0,20-0,25 m x 0,20-0,25 m) pe care, în noile condiții, îl socotim ca făcând parte din drumul ce pornea chiar din poarta de nord a cetății Carsium.

⁴⁷ Acestea vor fi publicate, în mod sistematic, într-un viitor nu prea îndepărtat. Deocamdată dorim numai să atragem atenția asupra unor categorii mai reprezentative.

⁴⁸ BOUNEGRU *et al.* 1989, p. 273-293 și fig. 10; NICOLAE 1995-1996, Pl. 6-7; HONCU & CHIRIAC 2015, p. 255-260. Pentru linia Dunării, vezi, BAUMANN 2008, p. 207-250.

⁴⁹ Analogii pentru acestea sunt la Tomis (vezi PAPUC 1973, p. 153-192; MUNTEANU & PAPUC 1976, p. 147-154), Ibida (vezi MOCANU 2011a, p. 293-309; MOCANU 2011b, p. 225-252; MOCANU 2014, p. 147-168) sau Halmyris (vezi TOPOLEANU 1996, p. 143-168).

⁵⁰ La Hârșova s-au recuperat în urma lucrărilor edilitare numeroase vase întregi din această categorie publicate deja (vezi NICOLAE 1995-1996, Pl. 3,4).

⁵¹ COVACEF 1999, p. 137-186; OPRIȘ 2003, Pl. 33-48.

⁵² TOPOLEANU 2000, Pl. 21-34.

⁵³ SCORPAN 1976, p. 155-185; RĂDULESCU 1976, p. 99-114; TOPOLEANU 2000, Pl. 39-52; OPRIȘ 2003 Pl. 17-30; OPAIȚ 2004, Pl. 19-32; PARASCHIV 2006, Pl. 1-12.

amfore, care aveau pe corp inscripții cu vopsea roșie, au ajuns la noi într-o stare precară datorată fragmentării excesive⁵⁴. Dintre piesele mici din ceramică se remarcă fragmentele de opaițe. Acestea se încadrează în tipologia descoperirilor de epocă romană sau romano-bizantină din centrele dunărene⁵⁵. Puținele fragmente de vase din sticlă descoperite cu acest prilej se adaugă celor găsite în „cetate” și publicate parțial⁵⁶. Materialele perioadei medievale sunt reprezentate prin fragmente de vase și pipe. Acestea din urmă își găsesc analogii în descoperirile din celelalte centre otomane din Dobrogea⁵⁷.

Recenta descoperire prezintă o importanță deosebită pentru că pune pentru prima dată în lumină dimensiunea cetății Carsium. Cercetările arheologice conturează una din cele mai importante fortificații romano-bizantine de pe acest segment al limesului dunărean. Cum am subliniat repetat și analizând lucrurile dintr-o perspectivă mai amplă, Carsium nu a jucat numai un rol militar, de apărare. A fost și un centru economic, de producție și schimb, cu rol administrativ important la începutul perioadei romano-bizantine.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 2016 – C.G. Alexandrescu, *Not just stone: Lithic material from Troesmis-Local resources and imports*, in: *Troesmis- a changing landscape*, Cluj-Napoca, 2016, p. 47-62.

APOSTOL 2012 – V. Apostol, *The „large towers” of roman Dobrudja*, *Caiete ARA* 3 (2012), p. 81-95.

BARNEA *et al.* 1979 – I. Barnea, Al. Barnea, I. Bogdan Cătănicu, M. Mărgineanu-Cârstoiu & Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani I, Cetatea*, București, 1979.

BAUMANN 2008 – V.H. Baumann, *Ceramica terra sigillata de la Noviodunum*, *Peuce S.N.* 7 (2008), p. 207-250.

BAUMANN 2009 – V.H. Baumann, *Lucernele de la Noviodunum*, *Peuce S.N.* 7 (2009), p. 217-310.

BIERNACKA-LUBANSKA 1982 – M. Biernacka-Lubanska, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Warszawa, 1982.

CANTACUZINO 1992 – Gh.I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la fortificațiile de la Hârșova*, *BCMI* 3 (1992), p. 58-67.

BOUNEGRU *et al.* 1989 – O. Bounegru, P. Hașotti & A. Murat, *Așezarea daco-romană de la Hârșova și unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, *SCIVA* 40 (1989), 3, p. 273-293.

CHIRIAC 1998 – C. Chiriac, *Vase de sticlă de epocă romană descoperite la Carsium I*, *ArhMold* 21 (1998), p. 223-226.

⁵⁴ În Dobrogea sunt cunoscute astfel de inscripții la Tomis (vezi RĂDULESCU 1973, p. 193-207), Halmyris (vezi TOPOLEANU 2000, Pl. 53-54), Capidava (vezi OPRIȘ 2003, Pl. 19-24), Carsium (vezi NICOLAE 1995-1996, p. 149-150).

⁵⁵ COVACEF & CORBU 1991, p. 287-297; COVACEF 1993, p. 245-251; NICOLAE 1994, p. 199-207; RUSU-BOLINDEȚ 2011 p. 269-292; TOPOLEANU 2000, Pl. 56-70; BAUMANN 2009, p. 217-310; TOPOLEANU 2016, p. 63-116.

⁵⁶ CHIRIAC 1998, p. 223-226; CHIRIAC 1999, p. 67-84.

⁵⁷ COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007, p. 335-362; TODOROV 2010, p. 813-826; RADU & IONESCU 2013, p. 239-254.

CHIRIAC, NICOLAE & TALMATCHI 1998, C. Chiriac, C. Nicolae & G. Talmațchi, *Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)*, Pontica 31 (1998), p. 139-162.

CHIRIAC 1999 – C. Chiriac, *Vase de sticlă de epocă romană descoperite la Carsium II*, ArhMold 22 (1999), p. 67-84.

ČIČIKOVA 1977 – M. Čičikova, *La fortification et l'urbanisation de Novae à la lumière des dernières fouilles archéologiques (1970-1974)*, SMR II, Köln (1977), p. 277-282.

COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007 – I. Costea, A. Stănică & A. Ignat, *Pipe de lut descoperite la Babadag*, Peuce S.N. 5 (2007), p. 335-362.

COVACEF 1993 – Z. Covacef, *Câteva considerații pe marginea unor opaițe descoperite în sectorul V al Capidavei*, Pontica 26 (1993), p. 245-251;

COVACEF 1999 – Z. Covacef, *Ceramica de uz comun din sectorul de est al cetății Capidava (sec. IV-VI)*, Pontica 32 (1999), p. 132-186.

COVACEF & CORBU 1991 – Z. Covacef & Em. Corbu, *Considerații asupra unei categorii de opaițe descoperite în sectorul V al cetății Capidava*, Pontica 24 (1991), p. 287-297.

CRĂCIUN 2008 – C. Crăciun, *Studiu preliminar privind topografia sitului Carsium (sec. 1-6 d. Chr.)*, BCMI 19, 1-2 (2008), p. 53-80.

DAMIAN 1997 – O. Damian & P. Damian, *Date preliminare despre un edificiu romano-bizantin descoperit la Hârșova (campaniile 1990-1992)*, Cercetări Arheologice 10 (1997), p. 231-240.

FLORESCU 1972 – R. Florescu, *Limesul dunărean în perioada târzie a Imperiului Roman*, BMI 41, 3 (1972), p. 23-26.

FLORESCU 1990 – R. Florescu, *Urbanizarea Dobrogei romane*, Pontica 23 (1990), p. 97-127.

HONCU & CHIRIAC, 2015 – Șt. Honcu & C. Chiriac, *Ceramica terra sigillata descoperită la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)*, ArhMold 38 (2015), p. 255-260.

IACOB 2009 – M. Iacob, *Raport de cercetare arheologică. Slava Rusă, com Slava Cercheză, jud. Tulcea [(L)ibida]*, CCA (2009), p. 196-201.

IVANOV 1998 – R. Ivanov, *The fortification system along the Lower Danube in Moesia Secunda- Novae*, Studia Danubiana 1 (1998), p. 508-509.

IVANOV 1980 – T. Ivanov, *Abritus*, Sofia, 1982.

MOCANU 2011a – M. Mocanu, *Ceramica târzie cu decor stampilat descoperită la (L)Ibida*, Pontica 44 (2011), p. 293-309.

MOCANU 2011b – M. Mocanu, *Considerații privind ceramica de masă de la (L)Ibida. Studiu de caz. Sectorul extra muros vest III*, Peuce S.N. 9 (2011), p. 225-252.

MOCANU 2014 – M. Mocanu, *Considerații privind ceramica de masă de la (L)Ibida, sectorul extra muros nord I*, Peuce S.N. 12 (2014), p. 147-168.

MUNTEANU & PAPUC 1976 – M. Munteanu & Gh. Papuc, *La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomi*, Pontica 9 (1976), p. 147-154.

NICOLAE 1994 – C. Nicolae, *Câteva opaițe descoperite la Carsium*, Pontica 27 (1994), p. 199-207.

NICOLAE 1995-1996 – C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană și bizantină la Carsium*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 135-160.

NICOLAE 2010 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța, [Carsium]*, Campania 2009, CCA (2010), p. 70-72.

NICOLAE 2010 a, - C. Nicolae, *Stadiul cercetărilor arheologice la Hârșova, jud. Constanța. Contribuții la harta arheologică a localității*, Pontica 48 (2010), p. 221-249.

NICOLAE 2011 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*, Poarta de nord a cetății romano-bizantine, Campania 2010, CCA (2011), p. 52-53.

NICOLAE 2012 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova jud. Constanța [Carsium]*, Campania 2011, CCA (2012), p. 68.

NICOLAE 2013 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*. Campania 2012, CCA (2013), p. 65-66.

NICOLAE 2015 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*, Campania 2014, CCA (2015), p. 76-77.

NICOLAE 2016 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*, Campania 2015, CCA (2016), p. 35-36.

NICOLAE 2015-2016 – C. Nicolae, *Șantierul arheologic Hârșova-cetate, sectorul „incinte vest”. Campaniile 2000-2007*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 281-304.

NICOLAE 2017 – C. Nicolae, *Raport de cercetare, Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*, Camania 2016, CCA (2017), p. 63-64.

NICOLAE & NICOLAE 2006 – C. Nicolae & V. Nicolae, *Vadul Dunării de la Carsium (Hârșova) și rolul său în viața economică, social-politică și militară în epoca romană și romano-bizantină*, Pontica 39 (2006), p. 279-293.

OPAIȚ 1996 – A. Opaîț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p. Chr.)*, *Producția ceramicii locale și de import*, București, 1996.

OPRIȘ 2003 – I.C. Opriș, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p. Chr.)*, București, 2003.

PAPUC 1973 - Gh. Papuc, *Ceramica romană târzie cu decor șampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica 6 (1973), p. 153-192.

PARACHIV 2006 – D. Paraschiv, *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p. Chr.)*, Iași, 2006.

PARNIŢKI-PUDELKO 1973 - Șt. Parnițki-Pudelko, *The Western gate of Novae*, *Archaeologia Polona* 14 (1973), p. 297-314.

PETOLESCU & POPOVICI 1989 – C.C. Petolescu, D. Popovici, *O inscripție inedită de la Carsium*, *SCIVA* 40 (1989), 3, p. 241-247.

PÂRVAN 1911 – V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum. Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, *AARMSI* 34 (1911), p. 497-507.

PÂRVAN 1912 – V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, București (1912);

POLONIC Mss. 12 – P. Polonic, *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov*, *Manuscrise, caiet* 12, f. 8-43.

RADU & IONESCU 2013 – C. Radu-Iorguș, L. Radu & M. Ionescu, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, *Peuce S.N.* 11 (2013), p. 239-254.

RĂDULESCU 1973 – A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica 6 (1973), p. 193-207.

RĂDULESCU 1976, - A. Rădulescu, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, Pontica 9 (1976), p. 99-114.

RUSU-BOLINDEȚ 2011 – V. Rusu-Bolindeț, *Lămpi din perioada romană timpurie de la Histria. Aspecte legate de activitatea atelierelor care produc lămpi din Dobrogea romană*. Pontica 44 (2011), p. 269-292.

SCORPAN 1976 - C. Scorpan, *Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. V-VII) din ariile mediteraneană și pontică*, Pontica 9 (1976), p. 147-154.

SÂMPETRU 1994 – M. Sâmpetru, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994.

SUCEVEANU & BARNEA 1991 – Al. Suceveanu & Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991.

ȘTEFAN *et al.* 1967 - Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa & E. Comșa, *Dinogetia I*, București, 1967.

ȘTEFAN 1977 - Al.S. Ștefan, *Cetatea romană de la Slava Rusă (Ibida). Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic*, *RMM-MIA* (1977), p. 3-22.

TODOROV 2010 – V. Todorov, *Haracteristica na kolekijata keramiciini luli at Silistra*, *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum V* (2010), p. 813-826.

TOPOLEANU 1996 – Fl. Topoleanu, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la Halmyris*, Peuce 12 (1996), p. 143-168.

TOPOLEANU 2000 – Fl. Topoleanu, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VII d. Chr.)*, Tulcea, 2000.

TOPOLEANU 2016 – Fl. Topoleanu, *Oil Lamps from Troesmis*, Vol. Troesmis. *A Changing Landscape*, Cluj-Napoca (2016), p. 63-116.

VASIČ 1982-1983 – M. Vasič, *Cezava-Castrum Novae*, *Starinar* 33-34 (1982-1983), p. 91-122.

VASIČ 1994-1995 – M. Vasič, *Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première*, *Starinar* 45-46 (1994-1995), p. 41-53.

VELKOV 1959 – V. Velkov, *Grădat v Trakija i Dakija prez kāsната antičnosti IV-VI v proucivanija i materiali*, Sofia, 1959.

VITRUVIUS - Vitruvius, *De architecture (Despre arhitectură)*, Trad. Gh.M. Cantacuzino, T. Costa, G. Ionescu, București, 1964.

VULPE 1938 – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938.

VULPE & BARNEA 1968 – R. Vulpe & I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, vol. II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.

ZAHARIADE *et al.* 1987 - M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiț, C. Opaiț & Fl. Topoleanu, *Early and Late Roman Fortification at Independența Tulcea County, Dacia N.S.* 31 (1987), 1-2, p. 96-106.

ZAHARIADE 2000 – M. Zahariade, *The Roman Frontier in Scythia Minor (1980-1995)*, in: *Roman Frontier Studies. Proceedings of the 17th International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, p. 199-213.

Fig. 1 - Poarta de nord a cetății (T1 și T2) în raport cu suprafața rezervată de la Dunăre cunoscută sub numele de „cetatea Carsium”.

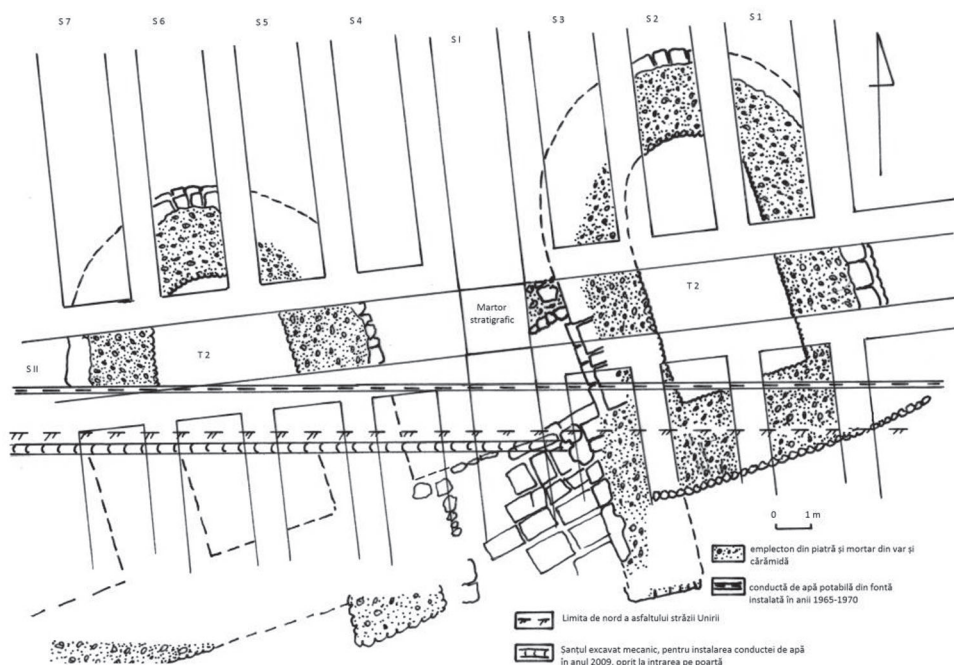

Fig. 2 - Cercetarea arheologică în zona turnurilor T1 și T2.

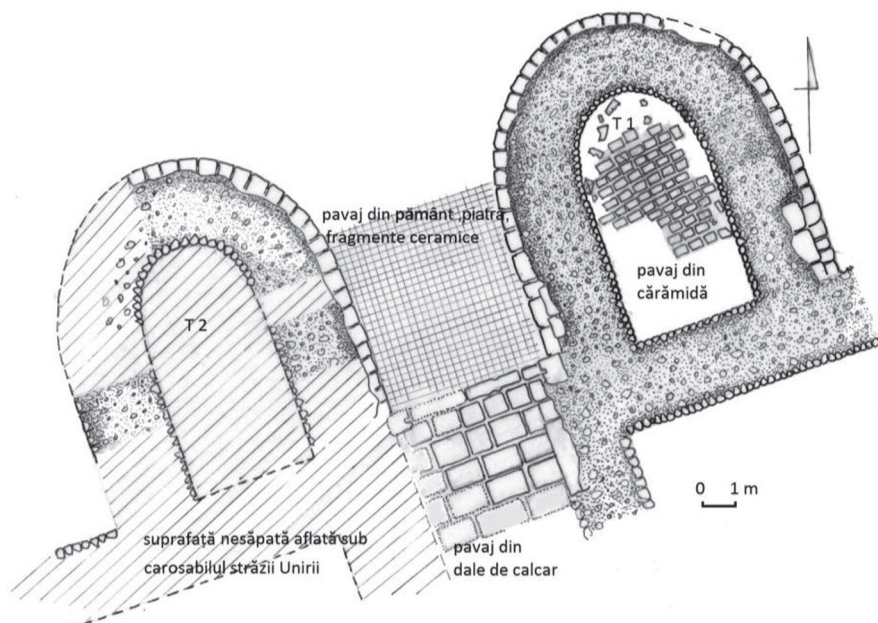

Fig. 3 - Poarta de nord a cetății.

Fig. 4 - Turnul T1 (în stânga pe direcția de intrare pe poartă)

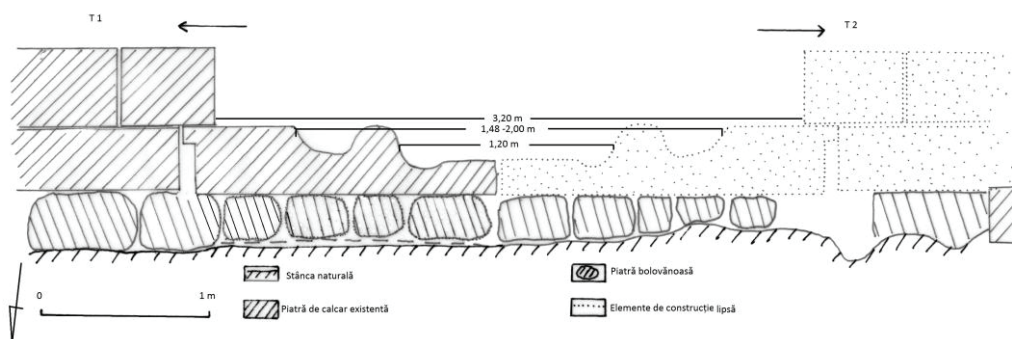

Fig. 5 - Intrarea pe poartă

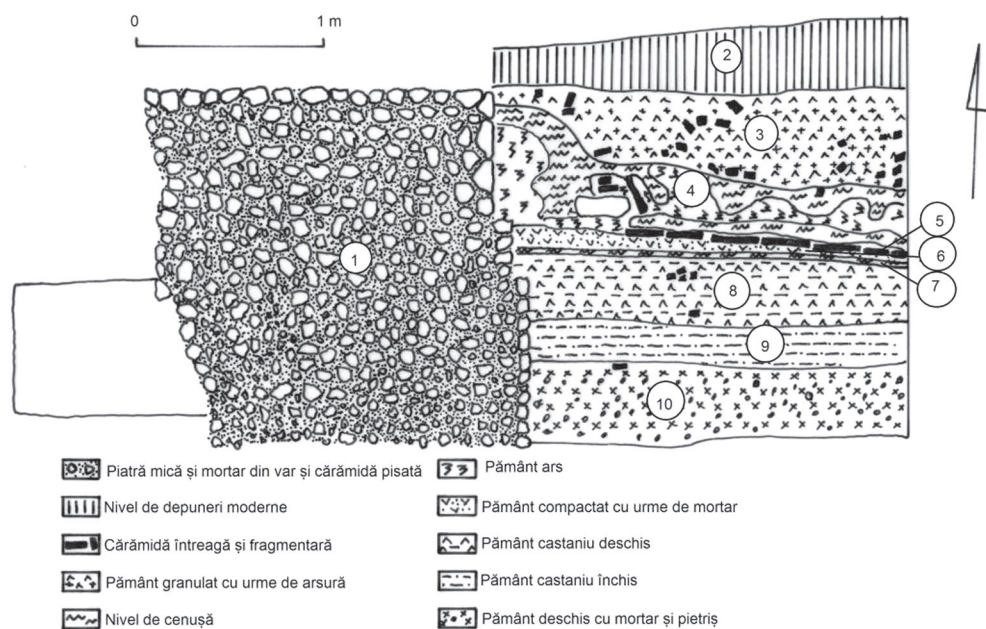

Fig. 6 - Stratigrafia în interiorul turnului T 1 (S II, C8).

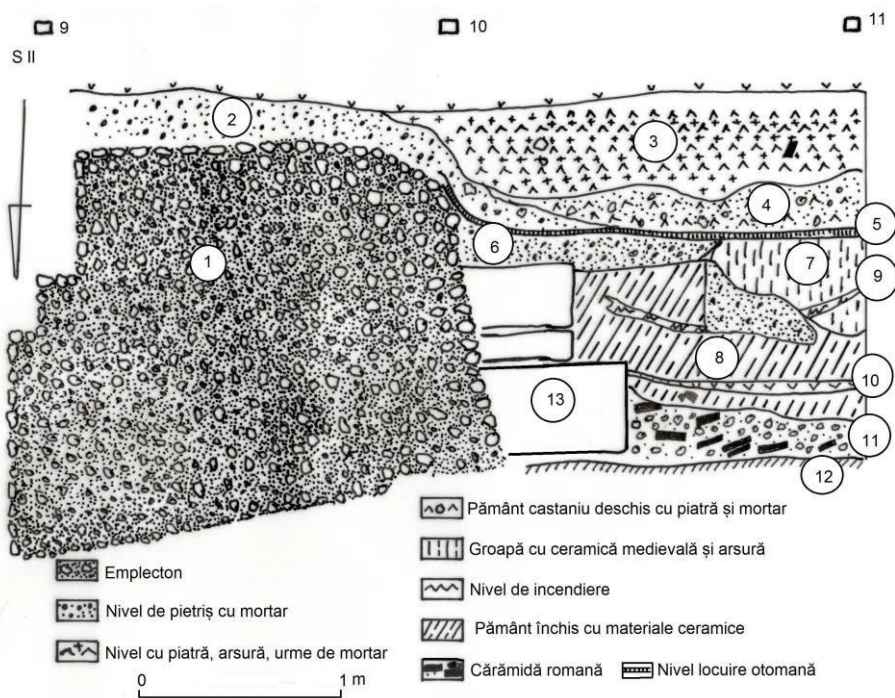

Fig. 7 - Stratigrafia în exteriorul turnului T 1 (S II, C 9-10).

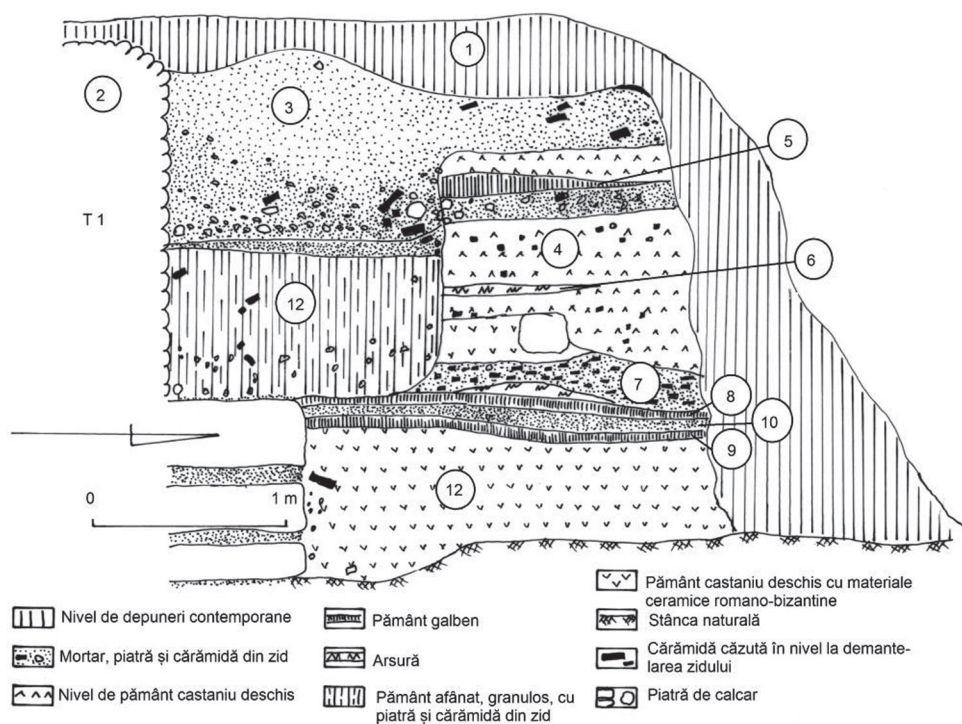

Fig. 8 - Stratigrafia în frontul turnului T 1.

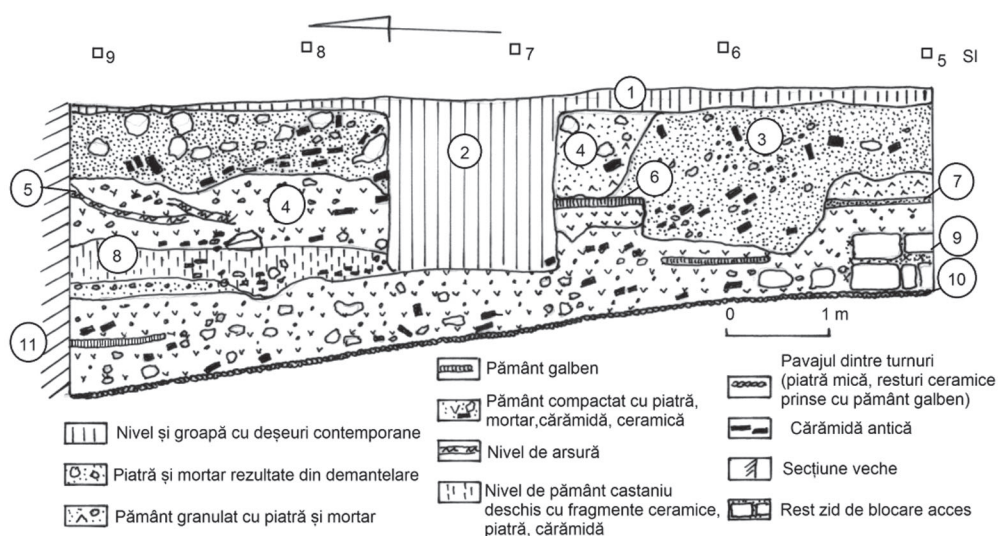

Fig. 9 - Stratigrafia între cele două turnuri (S I, C 5-9).

Fig. 10 - Câteva elemente de topografie istorică pe ortofotoplanul localității: 1. Poarta de nord a cetății Carsium; 2. Sectorul „incinte vest”, cu turnul romano-bizantin descoperit; 3. Sector „edificiu”; 4. Cercetare preventivă 2010 - rest de zid din perioada romano-bizantină cu ziduri din piatră prinsă cu mortar; 5. Cercetare preventivă 2017 - rest construcție de epocă romano-bizantină, ziduri din piatră prinse cu pământ; 6. Bastionul de nord-est al incintei medievale (epocă otomană); 7. Portul antic și medieval; 8. Construcție romano-bizantină, ziduri din piatră prinse cu mortar.